

IGOR GRDINA¹

Inteligenca v Rusiji, intelektualci v Sloveniji

Izvleček: Na Zahodu je država v kompleksnih procesih najprej spontane in nato oblastno dirigirane modernizacije v svoj aparat vključevala izobražence; ti se že zaradi tega niso oblikovali kot enotna in opozicionalna skupina prebivalstva. Pripadali so najrazličnejšim nazorskim usmeritvam, v javnem prostoru pa so delovali kot intelektualci. V posebnih razmerah, v katerih se je razvijal avtokratsko vladani Ruski imperij, ki se je v modernizacijske procese po tujih zgledih vključeval na ukaz “od zgoraj” (Peter I., Katarina II., Aleksander II.), pa so se izobraženci oblikovali kot posebna skupina prebivalstva – inteligenca. Zanje je bilo značilno kritično oziroma opozicionalno stališče do oblasti. Ko se je ta sloj po razpadu imperatorske oblasti, ki se ni bila sposobna zadosti hitro dovolj radikalno reformirati, leta 1917 znašel za državnim krmilom, je kontrolo nad njim zaradi nesposobnosti za konstruktivno delo tudi hitro izgubil; nasledili so ga poklicni revolucionarji, ki so bili njegovi tekmeči v opozicionalnem stališču do carstva. Inteligenca se je potem v veliki meri podala v emigracijo, kjer je sprva poskušala delovati podobno kot v Rusiji, vendar so njene pripadnike drugačne razmere v državah gostiteljicah usmerjale v položaj intelektualcev. V sovjetski Rusiji je na novo vzgojena inteligenca dobila drugačno vlogo: zagotavljala naj bi strokovnost pri izgradnji socializma. Tako je bilo tudi v Kraljevini Jugoslaviji oziroma v Sloveniji, kjer se je

¹ Ddr. Igor Grdina je znanstveni svetnik na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU, redni profesor na Univerzi v Novi Gorici in raziskovalec na Inštitutu za civilizacijo in kulturo. E-naslov: igor.grdina@zrc-sazu.si.

koncept inteligence pojavil šele v njeni sovjetski varianti po komunistični revoluciji.

Ključne besede: inteligenca, Rusija, intelektualci v emigraciji, Slovenija

UDK: 930.1(47)

Intelligentsia in Russia, Intellectuals in Slovenia

Abstract: During their complex, initially spontaneous and later predominantly dictated modernisation, the western countries accepted intellectuals into their state apparatuses. As a result, the latter never formed an independent, oppositional group of citizens. They subscribed to various ideological trends while working as intellectuals in the public sphere. Russia, on the other hand, underwent a different process. Under the special circumstances accompanying the development of an autocratically ruled Russian Empire, which was drawn into modernisation processes by orders 'from above' (Peter I, Catherine II, Alexander II), the educated stratum organised itself as a particular group of citizens – the intelligentsia. These were crucially defined by their critical attitude to the government. In 1917, following the downfall of the imperial rule, which was incapable of a quick and radical self-reform, this stratum found itself in the ruler's capacity, but their inability for constructive work soon deprived them of power. They were superseded by professional revolutionaries, who were their rivals in opposing the Empire. Most of the intelligentsia emigrated abroad, where they initially tried to work as they had in Russia, but the new currents in their host countries transformed their status into that of intellectuals. In Soviet Russia, on the other hand, the newly trained intelligentsia gained a different role: they were to ensure a professional construction of socialism. This was likewise the case in the Kingdom of Yugoslavia, including Slovenia, where the con-

cept of the intelligentsia first appeared in its Soviet variety, after the Communist revolution.

Key words: intelligentsia; Russia; émigré intellectuals; Slovenia



V enem najdramatičnejših trenutkov ruske in svetovne zgodovine, ko so armade Tretjega Reicha zlovešče trkale na moskovska vrata, je Josif Visarionovič Stalin v svojem daleč najodmevnejšem govoru – namenjen je bil počastitvi 24. obletnice oktobrskega prevrata ter utrjevanju v spopadu z nacionalsocialistično Nemčijo in njenimi sateliti na hitro skovanega patriotizma – Sovjetsko zvezo prikazal kot utrjeni tabor, ki se uspešno zoperstavlja mračnim osvajalskim silam. Če upoštevamo, da je minil le pičel mesec od dni, ko se je Hitler drugič – in dejansko tudi zadnjič – zares približal vojaški zmagi v drugi svetovni vojni (ko je še bila evropska),² je treba reči, da je usmerjevalec politike *Komunistične internacionale* ter predsednik *Državnega komiteja z obrambo in Sveta ljudskih komisarjev ZSSR* svoje misli formuliral nenavadno zbrano in koncizno. Sleherna beseda nemara res ni bila izrečena skrajno učinkovito, zagotovo pa je vsaki mogoče pripisati popolno in kar najdaljnosežnejšo sporočilno premissljenost.

Stalin, ki se je 7. novembra 1941 trudil svoje poslušalce združiti tako sinhrono, s tedaj običajnim poimenovanjem “tovariši in tovarišice”, kot diahrono, s tradicijo priklicujočo oznako “bratje in sestre” ter prvič tudi z evociranjem velikanov iz dobe knezov, carjev in imperatorjev,³ je med vsemi skupinami sovjetskega prebivalstva samo

² Lukacs, 2010, 30, 31.

³ Deutscher, 1977, 425.

eni pripisal očitno slabost. Le "intelegenteki", ki jih je bilo treba prepričevati, da vrag ni tako črn, kot ga slikajo,⁴ so voditeljevo pozornost pritegnili na negativen način. Zato tudi ni čudno, da je ljudi, iz vrst katerih so izhajali ti panični elementi, ob uvodnem ogovornem nastevanju skupin za zmago žrtvujočega se prebivalstva postavil na zadnje mesto – tj. za vojake, delavce in kolhoznike. Inteligenca je bila dejansko razumljena kot edini segment sovjetskega sveta, ki so ga dogodki po 22. juniju 1941 razkrili kot neenotnega: razdelila se je na prestrašence in polnokrvne otroke ljudstva. Bojevniki vseh vrst – od frontovcev do partizanov – ter delavci in kolektivizirani kmetje so bili v Stalinovem govoru razumljeni kot povsem monolitne skupine. Čeprav je šlo za izrazit mobilizatorski nastop onstran tankovestnega izražanja podob stvarnosti – kolaboracija s hitlerjanci na okupiranih ozemljih Sovjetske zveze je dosegla zastrašujoč obseg pri zelo različnih skupinah prebivalstva⁵ –, slika, kakršno je podal sovjetski voditelj, za nikogar, ki mu je znan imaginarij revolucionarnih marksistov, ni mogla biti presenetljiva. Beg v lažno zavest oziroma izogibanje pogledu na svet, kakršnega naj bi narekovala ekonomska infrastruktura, si pač lahko privoščijo predvsem tisti, ki so že po življenjski izkušnji primarno uvrščeni v ideološko superstrukturo.

Za razumevanje inteligence v imaginariju revolucionarnih marksistov ni nič manj pomenljiv še en – mnogo bolj intimen, a vseeno

⁴ Stalinov govor 7. novembra 1941 je dosegljiv na: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1941/411107a.html> (vpogled: 8. marca 2014).

⁵ Birstein, 2013, 173. Kolaboracija z okupacijskimi oblastmi je zajela okoli 10 % sovjetskega prebivalstva na zasedenih območjih, pri čemer ni šlo samo za predele, ki so bili Stalinovemu imperiju pridruženi po sklenitvi dogovorov o interesnih sferah in njihovem obsegu s Tretjim Reichom poleti in jeseni 1939. Na teh ozemljih je bilo zaradi drakonskih ukrepov komunističnih oblasti proti lokalnemu prebivalstvu mogoče pričakovati izraze simpatije do Hitlerjeve armade tudi v krogih, ki niso ideološko simpatizirali z nacionalsocialističnim pogledom na svet.

nič manj daljnosežen – nastop faktično najuspešnejšega komunističnega državnika. V zadnjem obdobju druge svetovne vojne, novembra 1944, je Stalin Edvarda Kardelja, ki je v Titovem politbiroju zasedal mesto šefa ideologa, dramatično posvaril pred njeno slovensko izdajo. Z brutalno odkritosrčnostjo mu je dejal, da je zelo slaba, to neprizanesljivo sodbo pa je utemeljil z mnenjem, da ni oziroma ne bo uporabna pri socialistični preobrazbi. Po njegovem mnenju je bila tipična predstavnica inteligence, kakršna se izoblikuje pri narodih manjšega števila pripadnikov: za revolucionarne marksiste more biti koristna samo v obdobju patriotskega boja, ko gre za obrambo pred skrajno eksistencialno ogroženostjo določene človeške skupnosti, pozneje pa ne več.⁶ Ko nastopi trenutek, ko ta ali oni prostor začenja odločilno zaznamovati avantgarda, ki je definirana glede na kriterij naprednosti v določeni smerni interpretaciji sveta, s čimer se ne spodbuja samo diferenciacija med ljudmi, marveč se tudi pripravljajo tla za eliminacionistične podvige, znanje, s katerim razpolagajo emancipacijsko usmerjeni izobraženci, in odnos do njega prenehata biti dejavnik odločilnega pomena. Tudi njihova pozitivnost je tedaj za revolucionarne marksiste že izčrpana. Merila in načini delovanja evropskih razumnikov, ki so neukinljivo povezani z descartovskim metodičnim dvomom in s kriticizmom, namreč zlahka postanejo zaviralec v historičnomaterialističnem determinističnem ideariju nujnih preobrazb. Izobraženci se prav zaradi tega težko vključijo v okolje, ki ga oblikuje avantgarda, posebljena v revolucionarnih preobraževalcih stvarnosti. Slednji v dobi po krvavem zlomu utvare o obstoju rousseaujevske obče volje⁷ s svojo vero v naj-

⁶ Kardelj, 1980, 71.

⁷ Rousseaujev koncept obče volje je v veliki francoski revoluciji, ki je izbruhnila 1789, najprej slavil kratkotrajno zmago (skupno zasedanje državnih stanov, njihova preobrazba v nacionalno skupščino), nato pa je v sporih in spopadih novega režima s silami emigrantov ter s cepitvami v

večjo naprednost upravičujejo lastno spreminjanje sveta, ki je iz dneva v dan nasilnejše. Brez poklicnih revolucionarjev v 20. stoletju, ko je življenje zaradi naglega napredovanja modernizacijskih procesov postalo izjemno kompleksno in interesno disperzirano,⁸ ni bilo nobenega resnejšega poskusa celovite preobrazbe določenega prostora. Inteligenca, ki se je od svoje pojavitve v predmarčni dobi na Poljskem videla v vlogi občo voljo prihodnosti opredeljujočega sloja⁹ – kar je za njen odnos do sedanjosti pomenilo sinonim ne samo za radikalno, marveč tudi za permanentno in nespravlljivo kritičnost –, je imela možnost bodisi konkuriranja avantgardi bodisi vključitve vanjo. Naslov romana “tovariša grofa” Alekseja Nikolajeviča Tolstoja *Trnova pot* je pravzaprav najnazornejša oznaka za oboje. Vsekakor so poklicni spreminjevalci sveta vedeli za to, da imajo konkurenco v inteligenci, medtem ko se je ta v mnogo manjši meri zavedala svoje tekmovalnosti z njimi.

Stalin je v svojih Kardelju namenjenih besedah zelo jasno opozoril na problematičnost izobražencev v avantgardni revolucionarni vlogi pri malih narodih, pri katerih problem ni le zapostavljenost oziroma ogroženi položaj posameznih slojev, marveč tudi eksi-

vladnem taboru in terorjem pokazal svojo nemoč. Tako so tudi dogajanja na evropskem kontinentu potrdila, kar se je v manj zaostreni obliki pokazalo v spopadih med pristaši kralja Viljema III. Oranskega in njegovih naslednikov ter podporniki glavne linije stuartovske dinastije. Prim. Pincus, 2009, 221–434.

⁸ Kompleksna evropska revolucija 1848, ki se je za razliko od angleške (1688), ameriške (1775–1783) in francoske (1788/1789–1814/1815, 1830) že soočala z izrazito disperziranimi interesi nasprotnikov starega režima (iz političnih, nacionalnih ali slojnih razlogov), je po svojem pretežnem neuspehu spodbudila mnogo razmislekov o tem, kako v prihodnje izvesti prevrat. Pomanjkanje enotnega cilja oponentov obstoječi oblasti se je večinoma poskušalo nadomestiti s čvrsto organizacijo (Louis-Auguste Blanqui, Vladimir Iljič Lenin) ali s slojno ekskluzivizacijo naprednosti (Karl Marx).

⁹ Prim. Kizwalter, 2009, 241, 242.

stena skupnosti v celoti: kot elita vednosti za pojavitev v njej preprosto niso pripravljene. Značilen je tudi način, na katerega je pripombo sovjetskega voditelja razumel njegov slovenski učenec. Pod pojmom inteligenca si je predstavljal nekatere poklicne skupine – tiste, v katerih je posamezniku načeloma potrebna visoka stopnja specialistične izobrazbe (npr. zdravniki, slikarji, skladatelji ipd.).¹⁰ Takšno razumevanje te oznake pa je bilo zelo oddaljeno od njenega izvirnega pomena; dejansko se je povsem skladalo s standardnimi sovjetskimi razumevanji razplatenosti človeškega sveta. Stalin in Kardelj vsekakor nista imela terminoloških težav pri medsebojni komunikaciji. Glede na to, da si je vodilni jugoslovanski komunistični ideolog sčasoma začel razbijati glavo z vprašanjem, ali se sovjetski voditelj o delu slovenske inteligence nemara ni motil,¹¹ je mogoče misliti tudi na njuno temeljno ideološko soglasje. Ostro formulirani medsebojni očitki, ki sta si jih izrekla v obdobju 1948–1953, so bili slej ko prej le razhajanja v ideoloških odtokih.

Ker so izobraženci v okoljih, kakršno je slovensko, imeli večjo vlogo kot ljudje, ki so si ugled v javnem prostoru zagotovili s premoženjem ali političnim profesionalizmom, so bili v njih tudi mnogo pomembnejši kot drugod. Mali narodi so bili v dobi brezsravnosti, ki je vodila k skrajnostim – izraz tega procesa sta bili tudi planetarni vojni 20. stoletja –, bolj zaposleni z vprašanji svojega obstoja kakor pa z revolucionarno preobrazbo. Zanje bi utegnil biti eliminacionizem, ki je povezan s slednjo, usoden. Pri problemu ohranitve eksistence skupnosti je tudi v času po francoski revoluciji do neke mere mogoče utemeljevanje na konceptu obče volje (v vrstah njenih pripadnikov), medtem ko pri uveljavljanju vizij, ki ne morejo v nobenem prostoru biti drugačne kot parcialne – bodisi v

¹⁰ Kardelj, 1980, 71.

¹¹ Prav tam.

strankarskem bodisi v razrednem smislu – , zanj nikakor ne more iti. Stalin, ki je ostal v intelektualni zgodovini zapisan kot eden vodilnih marksističnih ekspertov za nacionalno vprašanje,¹² se je dobro zavedal, da v marksistično koncipirani revoluciji, katere prvi cilj je vzpostavitev diktature proletariata, hegemon ne more biti nihče drug kot delavski razred. Slednjega tako iz ideoloških kot iz operativnih razlogov pri kreiranju zgodovine zastopa dobro organizirana komunistična partija, kar je v skladu z leninističnim odkritjem možnosti, da zavest planiranja sposobnih voditeljev in njim brezpogojno vdanih ljudi lahko kdaj prehitijo odraze stvarnosti pri množicah.¹³ Kot taka je sposobna vpeljati in obdržati marksistično oblast tudi v neindustrializirani deželi.

Doktrina organizacije in planiranja, ki omogoča hipni preskok v prihodnost, je bila v načelu internacionalistična, vendar pa ni mogla izražati obče volje, saj dogajanja v človeškem svetu že od objave *Komunističnega manifesta* 1848 dalje razume kot boj dveh antagonističnih skupin ljudi. V času, ko so modernizacijski procesi

¹² Za revolucionarne marksiste, ki jim je pripadal Stalin, je bilo nacionalno vprašanje pomembnejše kot za revizioniste in reformiste, saj je v veliki meri reševalo problem mobilizacije množic (zlasti v industrijsko nerazvitih deželah). Šlo je za prevratno strategijo zadevajočo tematiko, ki je lahko odločala o preživetju novega režima. Res pa je, da so obravnave nacionalne problematike pri revolucionarnih marksistih po kompleksnosti pristopa opazno zaostajale za tistimi pri reformistih. Med slednjimi so se zlasti socialdemokrati v habsburški monarhiji z njo ukvarjali zelo intenzivno. Zanimanje za problematiko naroda, ki je bila razglašena za zgodovinsko in torej izrazito začasno, je revolucionarnim marksistom narekovalo docela pragmatične oziroma operativne rešitve v pohodu na oblast. Pri reformističnih socialdemokrati v habsburški monarhiji so ta vprašanja zadevala več dimenzij, saj so zadevala problem sobivanja različnih ljudi v okviru enotnih struktur, ki jih je kot trajne hotela oblikovati radikalno egalitarni doktrina.

¹³ Copleston, 1992, 307, 355.

stvarnost napravili za tako kompleksno, da je bilo v protislovja slehernega okolja vpletenih še več strani – njihovo število pa je v teku 19. in 20. stoletja samo naraščalo –, je bilo treba bodisi iskati zaveznike v posameznih spopadih bodisi se truditi za znosno koeksistiranje in nato tudi sodelovanje v nasprotja zapletenih grupacij. Mogoče je torej reči, da je Stalin, ki je razglasil, da je revolucionarna teorija velika moč v rokah delavskega razreda le, če je vselej povezana z revolucionarno prakso – to njegovo vodilo je bilo celo zapisano na izkaznicah VKP(b)¹⁴ –, rešil problem začasnega sodelovanja med malimi narodi oziroma njihovimi izobraženci in revolucionarji pri spreminjanju sveta. V razmerah narodnoosvobodilne vojne pri tem ni bilo nobenih problemov. Kot pravi marksist pa Stalin seveda ni videl možnosti za to, da bi se med obojimi vzpostavila trajna harmonija, saj komunisti vloge hegemonu pri vrtenju kolesa zgodovine niso bili pripravljeni deliti z nikomer. Opozorilo na to je bilo dejanski smisel njegovih Kardelju namenjenih besed. Nacionalizem, ki je v komunističnem okolju postal termin za označevanje razlik v mišljenju med avantgardističnimi nosilci diktature proletariata in (nekdanjo) izobražensko elito, je tako v imaginariju kot v žargonu pravšnjosti revolucionarnih historičnih materialistov zaživel kot najnevarnejši pojav. Ne v Sovjetski zvezi ne v Jugoslaviji, kjer maršal Tito ni hotel postati komunistični Luther, marveč svoj lastni papež,¹⁵ se marksisti nikoli niso pozabili obregniti obenj.

Iz besed J. V. Stalina novembra 1941 in tri leta pozneje, pa tudi iz tistih, ki so bile izrečene ob mnogih drugih priložnostih, je mogoče razbrati, da je bila inteligenca kot sloj, ki se je v Ruskem imperiju pojavil v obdobju njegovega pozahodnjačenja – kar je bila

¹⁴ Trepper, 1977, 424.

¹⁵ A. J. P. Taylor je 1949 poudaril, da maršal Tito ni komunistični Luther, marveč Henrik VIII.: kar zadeva samo doktrino, je bil v mnogih primerih njen ortodokсни branilec. Glej v: Wrigley, 2006, 229.

specifična oblika modernizacije in vstopa v območje mišljenja družbe na evropskem Vzhodu – ter se po eni strani izkazoval za historični fenomen, po drugi pa tudi za socialni koncept,¹⁶ izhodišče njegovih premislekov o mestu izobražencev v javnem prostoru. Zanj je bila nepogrešljiv element slike človeškega univerzuma. Zato ni presenetljivo, da je Stalin v času, ko je narekoval tempo življenja Sovjetski zvezi, tudi izpeljal njeno preobrazbo. Inteligence po novem nista več konstituirala vsebina in način mišljenja, marveč pripadnost višji izobrazbeni ravni in delovne paradigme. To na svoj način izpričujejo tudi v obdobju Stalinove vladavine vpeljane sovjetske statistike, ki so jo brez težav opredelile kvantitativno. Njeno naraščanje je bilo dramatično: leta 1926 je ta kategorizacijska oznaka zajemala 2,725.000 ljudi, 1937 9,591.000, 1956 pa že 15,460.000.¹⁷

Dežele zahodno od evropskega Vzhoda, ki se z velikimi spremembami v dobi modernizacije niso srečevale v obliki njihovega celovitega “uvoza” in prestopanja iz enega v drugi civilizacijski krog, temveč so jih vpeljevale po logiki in potrebah lastnega življenja in njegovih tendenc, seveda niso poznale takšne skupine prebivalstva – ne kot historičnega fenomena ne kot socialnega koncepta. Izobraženci se v njih niso preobrazili v poseben sloj. Po življenjskem slogu so bili v razsvetljenski dobi pretežno plemiči, pozneje pa večinoma meščani.¹⁸ Med slednjimi je bila zaznavna tudi najmočnejša recepcija njihovih misli.

¹⁶ Pipes, 1961, 47.

¹⁷ Labeledz, 1961, 68, 69.

¹⁸ Izobražensko vpenjanje v plemiški in pozneje meščanski mentalni svet je padlo v čas, ko se je razkrajal stanovski red. Slednjega je razmajala zgodnja, še nenačrtovana modernizacija, ki je uveljavljala individualizem. *Plemstvo in meščanstvo*, ki sta bila korporativni strukturi srednjega veka, sta se opazno razlikovala od *plemičev* in *meščanov* novega.

Čeprav izobraženci niso bili ne lastniki ne upravljalci kapitala, so si – bodisi z univerzitetno diplomom ter uradniško, odvetniško, zdravniško ali profesorsko službo bodisi z vsakodnevnim časnikarskim ali književnim delom – utrli pot k bivanjskemu slogu (duhovna in stanovanjska kultura, bonton, običaji, idearij, imaginarij), kakršen je bil značilen za premožneže v urbanih središčih, ki so se uveljavili s trgovinsko ali industrijsko dejavnostjo. Ker so ljudje misli in duha lahko na tak način živeli tudi na podeželju, so marsikje postali znanilci ali celo sinonim modernizacije. V deželah, ki se niso mogle pohvaliti z zgodnjo industrializacijo in z intenzivno trgovinsko dejavnostjo – mednje so sodile tudi slovenske (z izjemo Trsta) –, je bila takšna njihova vloga še posebej izpostavljena. Če so duhovniki poosebljali tradicijo, so posvetni izobraženci inovacijo – tudi tedaj, ko se svetovnonazorsko niso bistveno razlikovali od njih.¹⁹

Zgodnja, od države še neregirana modernizacija je odprla prostor širšemu naboru poklicev, kot je bil potreben srednjeveškemu stanovskemu redu in korporacijam, ki so omogočale njegovo delovanje, medtem ko je njena oblastno uveljavljana naslednica že potekala v znamenju zavedanja, da je moč vladarja neposredno povezana z blagostanjem podanikov. Krona je postajala odvisna predvsem od sposobnosti zajemanja vedno večjih vsot od davščin. Ker se države, ki za razliko od Rusije niso bili imperiji, niso mogle nenehno povečevati, so se fiskalni prilivi lahko višali predvsem s čedalje težjimi obremenitvami prebivalstva. Izobrazba, ki je prek učinkovanja v vsakdanjem ekonomskem življenju omogočala vpepljavo intenzivnejšega gospodarjenja in posredno večanje sposobnosti plačevanja davkov, za povrh pa tudi rekrutacije vojakov,

¹⁹ Na Slovenskem in marsikje drugje v Srednji Evropi je bila svetovnonazorska razlika med liberalci in katoliki nebistvena, saj tudi prvi niso bili ateisti. Točko difference je predstavljalo vprašanje vloge vere in cerkvene organizacije v politični praksi.

zmožnih bojevanja s strelnim orožjem (zlasti rokovanje s topovi in možnarji je terjalo kar precej računskega znanja), je prav zato postajala nespregljivo pomembna. Značilno se zdi, da je Marija Terezija, ki se je potem, ko je na prestolu nasledila svojega očeta Karla VI., soočila z vprašanjem preživetja habsburške monarhije, iz praktičističnih razlogov začela uveljavljati številne inovacije, za katere si je poiskala zgled v ukrepih svojega najhujšega sovražnika, pruskega kralja Friderika II.

Neimperialni značaj držav v Srednji Evropi, ki niso mogle večati svojih davčnih prilivov in siceršnje moči z nenehnim širjenjem – kakor so lahko počele sile na obrobju stare celine²⁰ –, je izobraženecem v začetku oblastno pospeševane modernizacije odkazal jasno mesto v javnem prostoru.²¹ V oblikovanje zamišljene prihodnosti naravnani državni aparat bi brez njih preprosto ne deloval. Čeprav se s prioriteta in posameznimi ukrepi najvišjih dvornih uradov pogosto niso strinjali – vsaj ne v vseh zadevah –, so v reformah, ki so izboljševale življenje, vendarle našli dovoljšen razlog za to, da niso postali načelna opozicija najvišji oblasti. Ker je bila vloga izobraženec v preobrazbi podanikov v državljane iz dneva v dan večja, so lahko računali na to, da se bodo prej ali slej uveljavili nji-

²⁰ Pri tem je bila bistvena razlika med priatlantskimi silami in Rusijo. Prve so se širile v čezmorske posesti. Dolga tradicija fevdalnega pogojnega lastništva, ki je ustvarjalo medsebojno odvisnost med vladarjem in njegovimi podaniki, je v njih spodbujala iskanje samostojnih in krajevnim razmeram prilagojenih rešitev. Ruska pot v moderni svet je bila drugačna: avtokratskemu gospodarju na prestolu se ni bilo treba ozirati niti na plemstvo in velikaše, ki so bili še po petrovskih reformah njegovi služabniki (dvorjantstvo). Prim. Pipes, 1959, 8.

²¹ Že ob koncu 18. stoletja je bila v Srednji Evropi (in na Škotskem) zaznavna največja gostota univerz na svetu. Toda šele reforme študija v začetku dobe meščanov so bistveno povečale njihov vpliv v vsakdanjem življenju. Prim. Žmegač, 2006, 105–109.

hovi pogledi. Njihovo upanje je bila predvsem koncepcija razvoja, v koordinatah katere se je oblikovalo standardno smerno dožemanje modernega sveta. V drugi polovici 19. stoletja, ko je modernizacija ne samo v priatlantski Evropi, temveč tudi v osrčju stare celine privedla do najrazličnejših diferenciacij glede na prioritete, ki jih je treba uveljaviti na poti v prihodnost, so se izobraženci znašli v najrazličnejših svetovnonazorskih taborih. Potrebe po tem, da bi postali enoten blok, niso čutili: njihova beseda je bila pomembna v vseh glavnih političnih skupinah.

V Ruskem imperiju, kjer je modernizacija temeljila na pozhodnjačenju, ki jo je zaukazal petrovski dvor, pa je koncept samodržavja ne samo omogočal, marveč tudi povzročal, da so izobraženci, za katere je bilo značilno, da so si ta proces predstavljali neodvisno od oblasti, postali *corpus separatum*. V 19. stoletju se je država Romanovih večkrat spopadla z evropskimi velikimi silami (Napoleonova doba, krimska vojna), kar je pomenilo, da je moralo biti zgledovanje po njih skrbno dozirano/omejeno oziroma dirigirano. Mnogi izobraženci na to niso pristajali in so zato pristali pri opozicionalnem stališču, ki se je hitro uveljavilo kot temelj oziroma vezivo pri formiranju posebnega sloja. Proces oblikovanja inteligence je doživel končni pospešek in kristalizacijo v času krimske vojne in v letih po njej. Misleci, ki so sodelovali s krono ali jo celo zagovarjali, odtlej ne glede na izobrazbeno raven zanjo niso mogli biti zanimivi.²² Kakor dokazujejo spomini Aleksandra Ivanoviča Herzna, je bil križ čez možnost nesovražnega dialoga med prestolom in inteligenco na-

²² Zato je bila ruska konservativna tradicija, ki se je lahko pohvalila z vrsto vrhunskih mislecev – najvplivnejša med njimi sta bila Nikolaj Mihajlovič Karamzin in Konstantin Petrovič Pobedonoscev –, v vrstah inteligence prezrta, pa čeprav je v svoje anale mogla vpisati močan vpliv na Fjodorja Mihajloviča Dostojevskega.

rejen ob zamrtju zgodnjih emancipacijskih reformskih impulzov v srednji dobi vlade Aleksandra II.

Proti letu 1870 je predvsem skozi opusa Petra Dmitrijeviča Boborikina in Ivana Sergejeviča Turgenjeva prišlo do velike afirmacije imena kritičnega izobraženskega sloja.²³ Oblastni aparat pri avtokratski logiki delovanja za izvajanje reform dolgo časa ni potreboval podpore ljudi – niti tistih ne, ki so se lahko pohvalili z univerzitetnimi diplomami in vplivnimi literarnimi deli. Zakoni so bili v Ruskem imperiju, kakor je dal vedeti grof Aleksander Hristoforovič Benckendorff, za podanike, tistih, ki so jih izvajali, pa niso zavezovali.²⁴ Zato vpeljevanje kakršnih koli sprememb v državno življenje ni bilo povezano z njihovo modrostjo in učinkovitostjo, marveč s poslušnostjo na koncept samodržavja prisegajočim vrhovnim oblastnikom.

Ko je modernizacija v času reform grofa Sergeja Juljeviča Witteja, ki so kljub precejšnjim uspehom kmalu pokazale svoj omejeni domet,²⁵ po vsej širini zastavila vprašanje celovitega predrugečenja ruskega življenja, je inteligenca že čutila potrebo po radikalno opozicijskem stališču – pa čeprav je nihala med idejami popolnega pozahodnjačenja s parlamentarizacijo in demokratizacijo ter med zamisljivo bodisi marksistične bodisi izvirne ruske revolucije. Le sprva majhna, vendar zlasti zaradi dejavnosti Petra Bergardoviča Strujeva iz dneva v dan vplivnejša in močnejša skupina izobražencev se je podala na novo pot iskanja načina preobrazbe, ki ni

²³ Pipes, 1961, 48.

²⁴ Pipes, 2005, 83.

²⁵ Von Laue, 1963, zlasti 231 in dalje. Glavne prepreke Wittejevim reformam ni predstavljala velika zaostalost Rusije v primerjavi z zahodnimi deželami – Anton Aškerc je ugotavljal, da je kmet v imperiju Nikolaja II. kar 300 let za slovenskim –, marveč način njenega upravljanja, ki se je šele leta 1905 začel negotovo poslavljeti od avtokracije. Prim. Aškerc, 1993, 144.

bila utemeljena na trajnem nasprotovanju oblastem.²⁶ Zavedanje, da sama logika modernega življenja vnaša v vsakdanjo stvarnost potrebo po mišljenju (zlasti pri smotrnem upravljanju velikih sistemov, ki so v industrijski epohi postali običajni), si je začela utirati pot v rusko stvarnost. Razlike niso bile več samo generator ločevanja, marveč tudi spodbuda za dopolnjevanje. Dejansko je skupina izobražencev pod Struvejevim duhovnim vodstvom delovala v območju, ki so ga v priatlantski in Srednji Evropi zasedali intelektualci. Značilno pa je njen prvak imel za seboj razočaravačo izkušnjo na revolucionarnih stezah. Ruska inteligenca se tedaj še ni povsem zavedala konkurenčnega razmerja med poklicnimi preobraževalci sveta in izobražensko elito: pravo stanje stvari ji je postalo jasno šele po letu 1917.

Po drugi strani pa je bilo revolucionarjem, ki so bili profesionalci v prevratniških opravilih, nasprotje med njimi ter vitezi duha in peresa povsem jasno. To ni veljalo le za boljševike, ki so po svojem prevzemu oblasti s koncepcijo *proletkulta* tradicionalni inteligenci pristigli krila celo v sferah umetnosti, temveč tudi za menjševike in eserje. Politični teoretiki – zlasti Lenin in Trocki – ter avtorji, ki so se razglašale za sinove in hčere delovnega ljudstva, so diktirali tempo na ustvarjalski fronti tudi tedaj, ko so bili avantgardistični pobudniki sprememb v artističnem (pol)svetu še tolerirani kot sopotniki revolucije.

Velika kriza imperija Romanovih, ki sta jo razgalili dve zaporedni izgubljeni vojni v začetku 20. stoletja (1904-1905; 1914-1917/1918), ruske izobraženske elite ni mogla najti nepripravljene. Kljub temu pa se ta v prelomnih trenutkih ni znašla – predvsem zaradi svoje dolgotrajne vkopanosti na opozicionalnih položajih. Ko se je po vsej širini v življenjski praksi zastavilo vprašanje, kaj

²⁶ Pipes, 1980, zlasti 66 in dalje ter 169 in dalje.

storiti, so se izobraženci, ki so pretežno še bili inteligenca, dejansko znašli v enako resnih težavah kot vladar in njegov aparat. Opozicionalno stališče jih je v razmerah, ko so se ob naglem širjenju vpliva Grigorija Jefimoviča Rasputina²⁷ na dvoru krepile težnje po vnovični uveljavitvi čistega samodržavnega koncepta (v času vlad Ivana Loginoviča Goremikina in Borisa Vladimiroviča Stürmerja/Štjurmerja), potiskalo v območje revolucije. Znameniti govor Pavla Nikolajeviča Miljukova 1. novembra 1916, ki je vladajočim krogom očital bodisi neumnost bodisi izdajo,²⁸ je na simbolni ravni predstavljal trenutek prehoda iz kritike v protivladno akcijo najširšega obsega. Marca 1917 se je potem inteligenci oblast dobesedno skotalila v roke, v tistem odločilnem momentu, ki je terjal skrajno konstruktivno stališče oziroma ravnanje, pa se je izkazala njena nesposobnost za vse, kar ni dišalo po nasprotovanju državi. Konsistentnega ukrepanja ni bila sposobna. Poklicni revolucionarji so potem vajeti oblasti zgrabili z mnogo tršim prijemom. Njihova dejavnost je tako ali tako bila usmerjena samo k temu cilju. Kratkotrajno ministrovanje Pavla Nikolajeviča Miljukova in vzpon Aleksandra Fjodoroviča Kerenskega ter nato Vladimirja Iljiča Lenina je samo personalni izraz tega procesa.

Redki ruski intelektualci in veliki deli inteligence so se po letih zmede, ki so sledila marca 1917 začetni revoluciji, znašli v emigraciji na Zahodu (Evropa, ZDA) in na Daljnem vzhodu (Kitajska, zlasti Mandžurija). Nekateri so iz domovine pobegnili zaradi boljševiškega terorja in izida državljanske vojne, druge pa so nove Leninove oblasti dobesedno izvozile v tujino. Značilno se zdi, da so zdomci tudi v deželah eksila – ki so sčasoma postale njihova druga domo-

²⁷ Kerensky, 1966, 153–166.

²⁸ Pearson, 1977, 115–118; Figes, 2013, 307.

vina – najprej poskušali delovati na svoj tradicionalni način. Praga, Berlin, Pariz, Beograd in Sofija so postali nadomestna središča ruske inteligence. V češkoslovaški prestolnici je njeno obstojanje utrjevala politika predsednika Tomáša Garrigua Masaryka, ki je menil, da se bo boljševiska oblast kmalu sesula, njeni nasledniki pa bodo potrebovali množico sposobnih upravljalcev.²⁹ Ruski univerzitetne katedre v Pragi so dejansko bile topla greda za poslednji razcvet klasične inteligence, kakršno je poznal imperij Romanovih. Toda ker je do propada komunistične oblasti prišlo mnogo pozneje, kot je predvideval Masaryk – nemara je bila obnova nacionalno jasno opredeljene slovanske velesile na evropskem Vzhodu v njegovih vizijah tako zelo zaželena (predvsem zaradi varnosti Češkoslovaške republike v osrčju stare celine), da je sicer globoki mislec projiciral hoteno stanje v svoje drugače realistične predstave o prihodnosti –, iz teh načrtov ni bilo nič.

Ruski izobraženci so se po stabilizaciji sovjetskega režima v stalinski dobi hočeš nočeš zakoreninili v svojih novih domovinah, v njih pa so lahko delovali le kot intelektualci. K temu jih je silila tako logika življenja na Zahodu kakor tudi zgodovinski neuspeh klasičnega koncepta inteligence. Ne kot posamezniki ne kot člani etnično opredeljenih združenj niso mogli narekovati tempa in oblik življenja v okoljih, ki so jim ponudila zavetje. To je bilo vzhodno od črte Lübeck–Trst zaradi izbruha druge svetovne vojne in njenih posledic za marsikoga začasno. Vzpon fašizma v nekaterih ruskih emigrantskih skupnostih (Mandžurija, Nemčija)³⁰ je demonstriral, kako zelo je bilo zdomstvo odvisno od pobud v gostiteljskih deželah. Enako zgodbo pripovedujejo tudi prevladujoča drugačna stališča med protikomunističnimi be-

²⁹ Birstein, 2013, 311.

³⁰ Prim. Stephan, 1978.

gunci v Franciji, na Češkoslovaškem in v Jugovzhodni Evropi (Kraljevina SHS, Bolgarija).³¹

Usoda ruskih izobražencev na Slovenskem lepo potrjuje to pravilo. Značilno niti na rodni grudi tako ugledna univerzitetna profesorja, kot sta bila Jevgenij/Evgen Vasiljevič Spektorski in Aleksander Dmitrijevič Bilimovič, v Ljubljani nista vzpostavljala paradigme inteligence. Vsaj njuna najpomembnejša dela kažejo na to, da sta se trudila biti nepristranska znanstvenika in ne oblikovalca ortodoksnega stališča – še zlasti ne takega, ki bi prisegalo na nespravljivo opozicionalnost.³² Njuno prizadevanje za ustanovitev *Ruske matice* je pomenilo prilagoditev razmeram v emigraciji oziroma posnemanje zgleda drugih slovanskih narodov. Domnevati je mogoče, da sta ravnala tako ne samo zaradi razmer v svoji novi domovini, marveč tudi zaradi bližine Petru Bergardoviču Strujeju v obdobju, ko je bil “liberalec na desni”. Oba sta odigrala vidno vlogo pri zagovoru njegovega doktorata na kijevski univerzi.³³ Fašizem med Rusi na Slovenskem ni imel kakšne večje opore. Med njihovimi vidnimi predstavniki se je za kolaboracijo z nacionalsocialističnimi okupatorji odločila le kneginja Jelizaveta/Elizabeta Obolenska.³⁴ Značilno se je v vrste ruskega plemstva prižejala, zato ni delila med aristokrati zelo razširjenega mnenja o vulgarnosti Hitlerjevega revolucionarnega političnega gibanja.

³¹ Značilno eden od voditeljev “belega” gibanja v državljanski vojni, general Anton Ivanovič Denikin, leta 1941 na noben način ni hotel podpreti pohoda nemških nacionalsocialistov in njihovih zaveznikov proti Sovjetski zvezi; hitlerjance je povsem jasno štel za sovražnike “naše domovine”. Prim. Lehovich, 1974, 460–467.

³² Značilno se zdi, da je Jevgenij/Evgen V. Spektorski po ustalitvi v južno-slovanski kraljevini izdal knjigo *Država i njen život*, v kateri je tematiziral najrazličnejše načine in oblike vladavine ter opozarjal na njihove prednosti in slabosti. Nikakor se ni odločil za jasen zagovor ene paradigme.

³³ Pipes, 1980, 163.

³⁴ Hartman, 1992, 235–239.

Slovenski prostor je zaradi takšnega stališča oziroma ravnanja emigrantov iz imperija Romanovih dočakal uveljavitev koncepta inteligence šele z drugo svetovno vojno in z vzpostavitvijo marksističnega režima. Toda čeprav je potem skupina ljudi nosila enako ime kot izobraženski sloj v Ruskem imperiju, se je od njega razlikovala kot noč od dne. Z njegovo tvorbo so Edvard Kardelj in njegovi sodelavci odgovorili na opozorilo Josifa V. Stalina iz novembra 1944, ki smo ga že omenili. In čeprav je bil šef ideolog Titovega politbiroja v ocenjevanju ravnanja dela slovenske inteligence za časa svojega poznejšega življenja nekoliko resigniran, je toliko in toliko let pozneje mogoče ugotoviti, da nikakor ni bil neuspešen. Dandanes je na tleh nekdanje Kardeljeve dežele mogoče videti bohotno razcvetajočo se marksistično krajino, ki je prerasla in zaradi militantnosti v veliki meri tudi zadušila praktično vse druge miselne usmeritve.³⁵ Seveda pa je treba opozoriti, da v tem primeru ne gre za oživitev klasičnega koncepta ruske inteligence, temveč za nadaljevanje njene sovjetske, tj. politično instrumentalizirane paradigme, ki poudarja pomen revolucionarnega in siceršnjega profesionalizma, največjega nasprotnika pa vidi v intelektualcih. Ob ustvaritvi djilasovsko definiranega novega razreda je to tudi najdaljnosežnejše vplivajoči rezultat komunistične vladavine na slovenskih poldnevnikih.

³⁵ Militantna narava marksistov na Slovenskem je prišla še posebej do izraza leta 2012 in 2013. Mitingi, ki so jih tedaj organizirali, so pomenili začetek velikega vzpona nasilja v političnem, pa tudi siceršnjem življenju. Na Slovenskem delujoči misleci in aktivisti, ki so zelo vztrajni v iskanju in najdevanju vseh mogočih sovražnikov (poleg posameznih javnih osebnosti so na njihovi proskripcijski listi najvišje katoliki, fašisti, neoliberalci, Američani, demokrati in konservativci), pa v zakladnico marksizma niso prispevali nič izvirnega. Širše odmevno je le njihovo združevanje miselnih tradicij komunizma in freudizma, ki pa je "izum" belgijskega reformističnega socialista in kolaboranta Hendrika/Henrija de Mana.

Bibliografija

- AŠKERC, A. (1993): *Zbrano delo*. Sedma knjiga, Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- BIRSTEIN, V. J. (2013): *Smersh. Stalin's Secret Weapon*, London, Biteback Publishing.
- COPLESTON, F. (1992): *Filozofija u Rusiji*, Beograd, BIGZ.
- DEUTSCHER, I. (1977): *Stalin. Politična biografija*, Zagreb, Globus.
- FIGES, O. (2013): *Tragedija ljudstva. Ruska revolucija 1891-1924*, Ljubljana, Modrijan.
- HARTMAN, B. (1992): "Dvoje nenavadnih mariborskih knjižničarjev", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 64=29, (2), 229-240.
- KARDELJ, E. (1980): *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944-1957*, Ljubljana, Beograd, Državna založba Slovenije, Radnička štampa.
- KERENSKY, A. F. (1966): *The Kerensky Memoirs: Russia and History's Turning Point*, London, Cassell.
- KIZWALTER, T. (2009): "Dzieje inteligencji polskiej do roku 1918, ed. Jerzy Jedlicki", *Acta Poloniae Historica* 100, 241-244.
- LABEDZ, L. (1961): "The Structure of the Soviet Intelligentsia", v: Pipes, R., ur., *The Russian Intelligentsia*, Columbia University Press, New York, 63-79.
- LEHOVICH, D. V. (1974): *White against Red. The Life of General Anton Denikin*, New York, Norton.
- LUKACS, J. (2010): *The Legacy of the Second World War*, New Haven, London, Yale University Press.
- PEARSON, R. (1977): *The Russian Moderates and the Crisis of Tsarism 1914-1917*, London, Basingstoke, Macmillan.
- PINCUS, S. (2009): *1688. The First Modern Revolution*, New Haven, London. Yale University Press.

PIPES, R. (1959): *Karamzin's Memoir on Ancient and Modern Russia. A Translation and Analysis*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press.

PIPES, R. (1961): "The Historical Evolution of the Russian Intelligentsia", v: Pipes, R., ur., *The Russian Intelligentsia*, Columbia University Press, New York, 47–62.

PIPES, R. (1980): *Struve. Liberal on the Right, 1905-1944*, Cambridge (Mass.), London, Harvard University Press.

PIPES, R. (2005): *Russian Conservatism and Its Critics. A Study in Political Culture*, New Haven, London, Yale University Press.

STEPHAN, J. J. (1978): *The Russian Fascists. Tragedy and Farce in Exile, 1925-1945*, New York, Haper & Row.

TREPPER, L. (1977): *Velika igra*, Ljubljana, Borec.

VON LAUE, Th. H. (1963): *Sergei Witte and the Industrialisation of Russia*, New York, London Columbia University Press.

WRIGLEY, Ch. (2006): *A. J. P. Taylor. Radical Historian of Europe*, London, New York, I. B. Tauris.

ŽMEGAČ, V. (2006): *Od Bacha do Bauchusa. Povijest njemačke kulture*, Zagreb, Matica hrvatska.